

СВОЄРІДНІСТЬ ПОЄДНАННЯ ЛІРИЧНИХ ТА ЕПІЧНИХ АСПЕКТІВ У КРИМСЬКОТАТАРСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ ФОЛЬКЛОРИ (НА ПРИКЛАДІ ПІСНІ «ЗЕВАЙ»)

Гуменюк О. М.

*ДБОЗ ВО «Кримський інженерно-педагогічний університет»,
м. Сімферополь
E-mail: ukrlit_tnu@mail.ru*

У кримськотатарській народній ліриці стрічаються пісенні зразки, в жанрово-стильовій структурі яких відчутно дається взнаки родовий синкретизм. Він полягає головним чином в увиразненні та відтіненні провідної ліричної стихії фольклорного твору елементами епічними, а також драматичними. З цього погляду особливо характерною є пісня «Зевай», зафіксована зокрема у фольклорних збірниках Я. Шерфедінова та Ф. Алієва. У статті детально аналізується художній світ цієї пісні, в основі образності якої лежить епічно означений сюжет, а також драматична фабульна напруга, що сягає граней трагізму. Однак ця сюжетність і фабульність здебільшого лише вгадуються завдяки окремим промовистим деталям (намащені хною пальці ліричного героя як прикмета молодого на весіллі, виблискування келихів та зброї, тривожний рух запряженої підводи в сподіванні на порятунок пораненого). Превалює тут тривожна непевність, загадкова недомовленість, яка особливо відчутна у варіанті, зафіксованому в збірнику Я. Шерфедінова. Звертається увага на ритмічну й звукову організацію поетичного тексту пісні, відповідну її образному та інтонаційному ладу.

Ключові слова: фольклор кримських татар, лірична пісня, поезика, родовий синкретизм.

ВСТУП

З усіх жанрів кримськотатарського фольклору лірична пісня вивчена чи не найбільше. На це зокрема вказує відомий дослідник, автор докторської дисертації присвяченої тюркському фольклору (фактично це перша докторська дисертація про кримськотатарський фольклор) Рефік Музафаров [12; 13]. Серед літературознавчих та музикознавчих досліджень кримськотатарської народної пісні виділяються праці таких науковців як Олексій Олесницький [14], В'ячеслав Пасхалов [15], Асан Рефатов [21], Яг'я Шерфедінов [18; 19; 20], Муртаза Веліджанов [7;8], Михайло Гайдай [9], Февзі Алієв [1] та ін. І все ж далеко не всі аспекти пісенного фольклору кримських татар набули належного вивчення. Це насамперед стосується питань поезики, зокрема жанрово-стильової специфіки ліричної пісні. Немає окремих праць, присвячених такій характерній для багатьох її зразків рисі як родовий синкретизм, власне взаємодія з провідними родовими аспектами ліричного фольклорного твору аспектів епічних та драматичних. Майже немає в опублікованих фольклористичних працях детального художнього аналізу окремих пісень. Певною мірою виповнити цю прогалину покликана пропонована публікація.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Серед кримськотатарських народних ліричних пісень особливою складністю жанрово-стильової структури, насамперед вишуканим поєднанням ліричних та епічних аспектів виділяється пісня «Зевай», представлена зокрема в одному із збірників Я. Шерфедінова [18, с. 135–136]. Це доволі рідкісний у кримськотатарській фольклорній ліриці твір, у якому можна углядіти риси балади – за образними та інтонаційними деталями виразно вгадується розгорнутий сюжет, сповнений драмати-

зму, навіть трагізму. Зевай – наречений, про що зокрема свідчить характерна деталю – згідно зі звичаєм його пальці обарвлені хною. Серед весілля («меджліснинь ичерсинде») молодого поранено, очевидно, ревним суперником, і його на гарбі спішно везуть рятувати:

*Эки къая арасында,
Шишелер ялтырай,
Аман!
Бильмем шише, бильмем пычакъ,
Яш юрек къалтырай.*

*Акъшамлар олду, кунь къавушты,
Меджліслер къурулды.
Аман!
Шу меджліснинь ичерсинде
Зевай да урулды.*

*Зевай огъланнынъ беш пармагъы,
Беши де къыналы,
Аман!
Яваш да айда арабанъы,
Зевай да яралы*

(Поміж двох скель
Келихи виблискують,
Ой жаль!
Чи то келихи, чи то ножі,
Юне серце тріпоче.

Вечір настав, сонце зайшло,
До учти приготувались,
Ой жаль!
Саме в розпал урочистостей
Вдарено Зевая.

В молодого Зевая
Всі пальці у хні,
Ой жаль!
Тихше гарбою прав,
Адже поранено Зевая).

У варіанті, зафіксованому в об'ємній антології Ф. Алієва [1, с. 240], композиційно дещо відмінному від варіанту Я. Шерфедінова, маємо четвертий куплет, в якому виразнюється саме трагічна розв'язка:

*Зевай огъланынъ беш пармагъы,
 Менде олгъайды, аман.
 Языкъ та олсун, Зевай огълан,
 Дюньягъа тоймады
 (В молодого Зевая пальці в хні,
 А могли б бути в мене, ой жаль.
 Дуже шкода молодого Зевая,
 Світом не натішився).*

Мабуть, доречно потрактувати цей куплет так – оповідач щиро співчуває Зеваєві, бо й сам міг опинитися на його місці. Можливо, він також закоханий в ту наречену, втрати якої не потерпів якийсь інший претендент на її руку, лютий ревнивець.

Певна таємничість, недомовленість є прикметною стильовою рисою цієї лаконічної пісні. З цього погляду дещо оптимістичніший варіант, зафіксований Я. Шерфедіновим, виглядає більш послідовним. Тривожна непевність образності («*Бильмем шише, бильмем пычакъ*» – «Чи то келихи, чи то ножі») тут більшою мірою дається взнаки, більш характерна для цього варіанту. А у відповідному куплеті пісні, представленій у виданні Ф. Алієва, маємо такий вираз: «*Бильмем къама, бильмем пычакъ*» – «Чи то кинджали, чи то ножі»). Вочевидь більш виражена тривожна непевність першого варіанту сильніше вражає, аніж різка означеність, притаманна другому (алієвському) варіанту.

Елегійна гра образно-інтонаційних півтонів, за якою виразно проступають риси гіркої життєвої драми, характерна для пісні «Зевай». Винесене в заголовок називання імені героя, присутнє також у тексті, увиразнює співчуття до нього, яке надає твору попри його загалом суворо-тривожну тональність особливої ліричної проникливості. Тривожну непевність пісні посилює і водночас відтіняє доволі жвавий і чіткий, але разом з тим дещо уривчастий віршований ритм – традиційне поєднання чотирискладової й трискладової стоп змінюється поєднанням двох трискладових, а після вигуку «*аман*» здебільшого йде поєднання спершу двох чотирискладових, а потім двох трискладових стоп, причому ця регулярність часом порушується, що відповідає відзначеній тривожності твору. Рима тут не часта, черезрядкова, але дуже чітка, можна сказати, ударна (*ялтырай – къалтырай; къурулды – урулды; къыналы – яралы*). Доволі виразний звукопис – часто стрічаються завуальовані пронизливі вигуки «*ай*», різкі звукосполучення, особливо поширені «*ра*» та «*ар*», які неодмінно огортаються бентежним шелестінням (в кожному куплеті кількакратно повторюється «*ш*», а в другому до нього приєднується ще й «*дж*»).

В образності пісні відчутна побутова конкретика, що окреслюється з допомогою влучних колоритних деталей, в сув'язі яких вгадується сюжет баладного типу. Проникливий ліризм пісні невіддільний від її глибоко драматизму, що сягає граней трагізму. Разом з тим тут дається взнаки певна епічна піднесеність, відстороненість. Оповідь тут ведеться не від імені ліричного героя, яким є насамперед Зевай, а від імені співчутливого до нього спостерігача, який зокрема просить не надто поганяти коней, щоб рани Зеваєві не дуже боліли. Присутність цього спостерігача-оповідача ненав'язливо підтверджується вживанням у першому куплеті дієслова у формі першої особи однини («*бильмем*» – «я не знаю»). У варіанті Ф. Алієва, де йо-

го роль посилюється, ця присутність увиразнюється також займенником («*Менде олгъайды*» – «У мене могли бути»).

ВИСНОВКИ

Багата стилістики, поетична витонченість цієї пісенної мініатюри зумовлює особливу її естетичну впливовість та самобутність. Чи не найбільш характерною її рисою є таємнича непевність, тривожність, недомовленість. Ця особлива настроєвість та пов'язана з нею емоційна насиченість зумовлюють превалювання в пісні ліричної стихії, яка в свою чергу зумовлює її родову визначеність. Та разом з тим у художній структурі твору відчутно даються взнаки епічні, а також драматичні аспекти. Основу згаданої тривожної настроєності становить епічно означений, драматично напружений сюжет, який сягає трагедійних граней. Однак цей сюжет майже не розгортається в конкретних соціально-побутових деталях, окреслюється доволі нечітко, здебільшого тільки вгадується реципієнтом. Можна сказати, що він імпресіоністично розчиняється в ліричній атмосфері. Це становить рідкісну художню своєрідність цього фольклорного твору.

Список літератури

1. Алиев Ф. М. Антология крымской народной музыки – Къырым халкъ музыкасынынъ антологиясы / Ф. М. Алиев. – Симферополь: Крымучпедгиз, 2001. – 600 с.
2. Бахшыш Ибр. Къырым татар йырлары / Ибр. Бахшыш, Ил. Бахшыш. – Симферополь: Госиздат Крымской АССР, 1940. – 142 с.
3. Бахшыш Ил. Къырымтатар халкъ йырлары / Ил. Бахшыш, Э. Налбандов. – Акъмесджит: Таврия, 1996. – 448 с.
4. Бахшыш Ил. Къырымтатар халкъ йырлары / Ильяс Бахшыш. – Симферополь: Къырым девлет окъув нешрияты, 2002. – 384 с.
5. Бахшыш Ил. Сабанынъ саарь вакъында: Къырымтатар халкъ йырлары / Ильяс Бахшыш, Эдем Налбандов. – Ташкент: Гъафур Гъулям адына Эдебият ве санъат нешрияты, 1977. – 376 б.
6. Болат Юс. Къырым татар йырлары / Юсуф Болат, Ибраим Бахшыш. – Къырым АССР девлет нешриты, 1939. – 150 с. [Передмова: Йыр акъкъында. – С. 3–30].
7. Велиджанов М. Къырымтатар халкъ йырларынынъ сёзлери акъкъында / Муртаза Велиджанов // Йылдыз. – 1992. – № 5-6. – С. 174–208; 1993. – № 1. – С. 198–202; № 4. – С. 208–223.
8. Велиджанов М. Къырымтатар халкъ йырларынынъ сёзлери акъкъында / Муртаза Велиджанов // Къырымтатар халкъ йырлары / Ил. Бахшыш, Э. Налбандов. – Акъмесджит: Таврия, 1996. – С. 5–57.
9. Гайдай М.М. Фольклор кримських татар / М. М. Гайдай // Під одним небом: Фольклор етносів України / Упор. Л. К. Вахніна, Л. Г. Мушкетик, В. А. Юзвенко. – К.: Гол. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1966. – С. 98–103.
10. Кончевский А. К. Песни Крыма / Собраны и записаны А.К. Кончевским – М., 1929. – 50 с.
11. Къырымтатар халкъ агъыз яратыджылыгы: Хрестоматия / Джафер Бекиров. – Ташкент: Укитувчи, 1991. – 248 б.
12. Музафаров Р. Очерки фольклора тюркоязычных народов: Автореферат дис... д. филол. н. / Рефик Музафаров. – Баку : Академия наук Азербайджанской ССР, 1967. – 28 с.
13. Музафаров Р. Об изучении фольклора крымских татар // Советская тюркология. – Баку, 1970. – № 6. – С. 110–113.
14. Олесницкий А. Песни крымских турок. Текст, перевод и музыка / Алексей Олесницкий; Под ред. Вл. Гордлевского. – М. : Издание Лазаревского институт восточных языков, 1910. – 12 (вступ. статья), 147 (текст), 10 (ноты) с.
15. Пасхалов В. Музыкальная структура крымских песен / Вячеслав Пасхалов // Песни Крыма / Собраны и записаны А. К. Кончевским. – М., 1929. – С. 6–9.
16. Радлов В. Образцы народной литературы тюркских племен. – Ч. 7: Наречия Крымского полуострова. – Санкт-Петербург: Издание Императорской академии наук, 1896. – XVIII + 932 с.

17. Самойлович А. Н. О материалах Радлова по народной словесности крымских татар и караимов // Записки Крымского общества естествоиспытателей и любителей природы (за 1916 г.) – Симферополь, 1917. – Т. 6. – С. 118–124.
18. Шерфединов Я. Звучит кайтарма – Янърай кьайтарма / Ягъя Шерфединов. – Ташкент: Изд. лит. и искусства им. Г. Гуляма, 1979. – 232 с.
19. Шерфединов Я. Песни и танцы крымских татар / Ягъя Шерфединов. – Симферополь: Крымское гос. изд.; М.: Гос. муз. изд., 1931. – 94 с.
20. Шерфединов Я. Янъра кьайтарма – Звучи хайтарма / Тертип эткен – Составитель Я. Шерфединов. – Ташкент: Г. Гюляма адына эдебиет ве санъат нешрияты, 1990. – 230 с.
21. Refatov N. Qъgъm tatar jъglarъ / Hasan Refatov. – Qъgъm devlet nesrijatъ, 1932. – 52 + 98 b. [У виданні вміщена вступна стаття кримськотатарською та російською мовами: Azizof J. Muqaddime. – Азизов Я. Вступительная статья. – С. 3–12; передмова: Refatov N. Qъgъm tatar halq musikas. – С. 13–20; подаються тексти – с. 21–52; ноти – с. 1–97; на звороті титульної сторінки нотного розділу зазначено: Нотная часть сборника исполнена в нотопечатне Гиза РСФСР, Москва].

СВОЕОБРАЗИЕ СОЧЕТАНИЯ ЛИРИЧЕСКИХ И ЭПИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ В КРЫМСКОТАТАРСКОМ ПОЭТИЧЕСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ (НА ПРИМЕРЕ ПЕСНИ «ЗЕВАЙ»)

Гуменюк О. М.

В крымскотатарской народной лирике встречаются песенные образцы, в жанрово-стилевой структуре которых весьма ошутим родовой синкретизм. Он заключается преимущественно в подчеркивании, контрастном усилении ведущей здесь лирической стихии элементами эпическими, а также драматическими. В этом отношении особенно характерна песня «Зевай», зафиксированная в частности в фольклорных сборниках Я. Шерфединова и Ф. Алиева. В статье детально анализируется художественный мир этой песни, в основе образности которой лежит эпически обозначенный сюжет, а также драматическая фабульная напряженность, достигающая граней трагизма. Однако эта сюжетность и фабульность преимущественно только угадываются благодаря отдельным красноречивым деталям (намазанные хной пальцы лирического героя как примета молодого на свадьбе, мерцание кубков и оружия, тревожное движение запряженной повозки в надежде на спасение раненого). Преобладает здесь тревожная неопределенность, загадочная недосказанность, особенно ошутимая в варианте, зафиксированном в сборнике Я. Шерфединова. Обращается внимание на ритмическую и звуковую организацию поэтического текста песни, соответствующую ее образному и интонационному строю.

Ключевые слова: фольклор крымских татар, лирическая песня, поэтика, родовой синкретизм.

ORIGINALITY COMBINATION OF LYRICS AND EPIC ASPECTS IN CRIMEAN TATAR POETIC FOLKLORE (BY WAY OF EXAMPLE SONG OF “ZEVAY”)

Humeniuk O. M.

The song patterns are found in Crimean Tatar national lyrics, in which genre and style structure have essence kind of syncretism. It is mainly to emphasize, contrast enhancement the leading lyric elements by epic elements as well as dramatic. Out that opinion peculiar typical is the song “Zevay”, recoded in Ya. Sherfedinov and F. Aliev’s folklore collections. The article under discussion is obtained to analyze in detail the world of arts of this song, in which imagery bases underlies definite epic plot and also dramatic plot tension that reaches tragic planes. However, this plot and fable mostly just guessed thanks to separate eloquent details (the fingers smeared with henna of lyrical character as bridegroom sign, flicker cups and arms, troubling movement harnessing carts in the hope of saving the wounded). It prevails over troubling doubtfulness, enigmatic vagueness that especially appreciable in the variant noted in Ya. Sherfedinov’s collection. It takes note of rhythmic and sound organization of poetic lyrics corresponding to its picturesque and intonation system.

Key words: Crimean Tatar folklore, lyrics, poetics, kind of syncretism.